

2. HAFTA

OSMANLI DEVLETİ'NİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

ÖNERİLEN OKUMALAR:

- Yurdusev, A. Nuri, “*The Ottoman Attitude toward Diplomacy*”, **Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?**, A. Nuri Yurdusev(ed.), Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2004, s. 5-35.
- Pitcher, Donald Edgar, **Osmanlı İmparatorluğunun Tarihsel Coğrafyası**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- Cahen, Claude, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, 3. B., İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2008, s. 333-342.

BU HAFTA ÖĞRENECEKLERİMİZ:

- “Osmanlı” kavramı anlatılmaya devam edilecek, Osmanlıların kim olduğu üzerinde durulacaktır.
- Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla ilgili olarak dile getirilen farklı görüşler anlatılacaktır.
- Osmanlı'da iktidarın meşrulaştırılması ve saltanatın el değiştirme yolları hakkında bilgi verilecektir.
- Osmanlı Devleti'nin yönetim ilkeleri, genel olarak ele alınacaktır.
- “Osmanlı Ülkesi” kavramı üzerinde durularak, Osmanlı coğrafyası tanıtılacaktır.

OSMANLI SECERESİ

Osmanlıların soyuyla ilgili olan kaynakların çoğu efsaneler içerir. Çünkü ilk döneme ilişkin yazılı kaynaklar günümüze ulaşmamıştır. Genellikle bu tür kaynakların ilk örnekleri II. Murad zamanında görünür. Bu türden efsaneşerin çoğunda, Osmanlı hanedanının “Nuh-Yafes-Türk-Oğuz Han”a dayandırıldığı görülebilir.

Buna göre Osmanlılar, Oğuz Han'ın 6 oğlundan Gün Han'a ve onun soyundan gelen Kayılara dayanıyordu. Fakat bazı kaynaklar Gün Han yerine Gök Han'ı kullanır.

Türk geleneğine göre bir “meşrulaştırma” arayışının yanı sıra, İslami köklere referanslar gönderildiği de görülmektedir. Mesela, Enverî, Oğuz Kağan'ın, bir Oğuz reisinin kızıyla, bir sahabenin oğlu olduğunu ifade eder.

Gerçekte, bütün bunlar efsanelerden ibarettir. Tarihsel kanıtlarla bildiğimiz Osman Gazi'nin babasının Ertuğrul Gazi olduğudur. Ama Ertuğrul Gazi'nin babasının Süleyman Şah olup olmadığı dahi tam olarak bilinmemektedir. Nehri geçerken boğulduğu (mezarı Caber Kalesi'ndedir) doğru mudur? Kesin kanıtlarımız yok. Mesela, 1450-80 yıllarına ait Şükrullah,

Aşıkpaşazade, Bayatî ve Oruç Bey gibi tarihçiler Süleyman Şah hikayesini anlatırlar. Ama Ahmedî gibi kaynaklarda Ertuğrul'un babası Gündüz Alp olarak anılır. Neşri tarihinde ise bu iki versiyonun birden varlığından söz edilmektedir.

Bu kroniklerde ayrıca Osmanlıların ilk günden itibaren Sünni Müslüman olduklarına vurgu yapılır. Mesela Bayatî'nin 1481 tarihli kitabında bir yandan Osmanlıların Oğuz Han'ın torunu olduğunu belirtirken, bir yandan da Hz. İbrahim zamanından beri “doğru yolu” takip etmiş, tek tanrıya inanan Sünni Müslümanlar olduklarını vurgular.

RÜYA MOTİFLERİ

Bu “meşruiyet” kazandırma çabaları içinde rüyalarla ilgili hikayelerin önemli bir yeri vardır. Bazı kaynakların Ertuğrul Gazi'ye bazılarının ise Osman Gazi'ye atfettiği bir hikayeye göre; Kayı aşiretinin lideri, bir şeyhin (Şeyh Edebalı) evinde Kur'an'a duyduğu saygıdan dolayı uyuyamamış, ama uykuya dalınca da rüyasında hilalin şeyhin göğsünden kendi göğsüne girdiğini, daha sonra göğsünden büyük bir çınar ağacının çıktığını görmüştür. Rüyayı şeyhe anlatınca, Edebalı, onu kızıyla evlendirmiştir.

OSMANLI DEVLET İDARESİNDE SÜNNİ İSLAMIN ROLÜ

Osmanlılar dışarıya karşı siyaset izlerken kullandıkları dinsel kavramların büyük bölümünü, dönemin uluslararası konjonktürünü dikkate alarak yapmaktaydılar. Temel kavramları (Gaza, cihat, gazilik) bu şartları göz önünde bulundurarak yorumladılar.

Mesela, XVI. yüzyılın başında İran'da Şii Safevi hanedanı iktidara geldiğinde (1502) ve Osmanlı topraklarında propaganda faaliyetlerini artırdığında, Osmanlılar da karşı propagandaya geçtiler. Bu çerçevede, zaman zaman Safevilerin “kafir” olduğunu söyleyenler bile çoktu. Bu yapılırken “Gaza”nın kapsamı Safevileri de içine alacak biçimde genişletildi. 1549'da Şeyhülislam Ebu Suud Efendi'nin bir fetvasıyla Safevilere karşı savaş “gazaların en büyüğü ve bu yolda ölenlerin şehitliğin en yüksek mertebesine ulaştığı” tescil edildi.

Tabii, Osmanlı'nın Sünni İslam'ın savunuculuğunu üstlenmesinde bir önemli etken de, Mısır'ın fethiyle birlikte, kutsal emanetlerin İstanbul'a getirilmesi ve yaygın bir inanışa göre, son Halifenin, hilafet makamını Osmanlı sultanına devretmesidir. Bunun bir devirle olmadığını, hatta XVIII. yüzyıl sonuna kadar Osmanlı hükümdarlarının halife unvanını kullanmadıklarını söyleyenler olsa da, daha XVI. yüzyıldan itibaren, Osmanlı sultanları için çeşitli kaynaklarda “halife” unvanının kullanıldığı gözlenebilir. Fakat, hilafetin bir politika,

özellikle de dış politika aracı haline getirilmesi ise Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında söz konusu olacaktır.

İslam'a verilen referanslar Osmanlı hanedanının ve devletine, diğer devletler ve tebaa üzerindeki meşruiyetini artırmak, için devletin en güçlü olduğu XVI. yüzyılda da sıklıkla kullanılmıştır. Ancak XIV. ve XV. yüzyıllardan farklı olarak artık avami sayılan rüyalara atıflar yapılmıyor, dönemin tarihçileri, ulemanın gayretleriyle daha bilimsel temellere ulaşıyordu. Mesela Lütü Paşa 1540'larda yazdığı **Tevarih-i Âl-i Osman**'da, Kütüb-ü Sitte'den (Altı Hadis kitabı) Ebu Davud'un Hadis kitabında yer alan bir hadise yer vermektedir. Buna göre, "Her yüzyılın başında Yüce Allah, cemaate imanı ve hükümlerini yenileyecek bir müceddid (yenileyici) gönderecektir." Lütü Paşa bu hadisten hareketle, putperest Moğolların 1200'lerde Anadolu'yu istilasından sonra Osmanlıların İslam'ı ihya ettiğini, Hicri IX. yüzyılda Çelebi Mehmed'in Timur istilasından sonra aynı şeyi yaptığını, XVI. yüzyılda da Yavuz Sultan Selim'in Safevilere karşı dini koruduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla hadiste geçen mücedditlerin Osmanlı sultanları olduğunu belirterek, Osmanlılara bir kutsiyet atfetmiştir.

Benzer şeyleri XVI. yüzyıl sonu ve XVII. yüzyılın başında Hoca Sadettin Efendi de Tacit'üt Tevarih'de belirtmiştir.

MEŞRULAŞTIRMADA LAKAPLARIN (ELKAP) KULLANILMASI

Osmanlı hükümdarı için kullanılan lakaplarda (elkab), onun genel olarak Türk ve İslam tarihindeki yeri ve meşruiyeti ile yabancı devletlerle ilişkilerde neden "üstün bir konumda" olduğu vurgulanmaktadır.

- Halife-i Rabbülalemin (İkialemin rabbinin halifesi)
- Varis-i Hilafetül Kübra (Hz. Muhammed'in haleflerinin varisi)
- Zillullah-ı zelil-i alâ kaffeti'l ümem (Bütün insanları koruyan Allah'ın gölgesi)
- Mahzar-ı Kelimetullah-ı Ülya (İlahi iradenin tecelli aracı)
- Mücahidin-i Fisebilillah (Allah yolunda cihad eden)
- Kahir'ül Kurum-u Sultan'ul-Arab ve'l-Acem ve'r-Rum (Romalıların, Acemlerin, Arapların Sultanı, Hükümdarların fatihi)

Cihan hakimiyeti iddiasında bulunmak için bu tür lakapların kullanılmasının gerekliliğine inanıldığı gibi, Avrupa devletlerinin hükümdarları için de, yazışmalarda, bunlara benzer

tabirler kullanıldığı görülmektedir. Elkab kullanımı, Klasik diplomatik yazışma tekniğinin önemli bir parçası haline gelmiştir.

SALTANATIN EL DEĞİŞTİRME YOLLARI

Osmanlılarda saltanat ve verasetin nasıl olacağına dair bir kanun 1876'ya kadar yoktu. 1876 kanunuyla hanedanın en yaşlı kişinin hakanlığı kabul edildi.

Ancak tabii ki, bu konuda bazı teamüller oluşmuştu. Eski Türk hükümdarlık anlayışına göre hakimiyetin kökeni Tanrı'ydı. Osmanlı'nın ilk döneminde de bu anlayışı görüyoruz. "Hakaniyet Allah'ın lütuf ve inayetiyle bir şahsa verilir". Ancak uygulamada, fiilen hakimiyeti eline geçiren bu lütuf ve inayete ulaşmış sayılıyordu.

Fatih (I. Mehmet) Kanunnamesi'nde "evladımdan her kimse saltanat müyesser ola" deniyordu. Yani kimin sultan olacağı, hangi sıranın takip edileceği belirtilmiyordu. Bu durumda genellikle, şehzadeler arasında bir mücadele kaçınılmaz olmaktaydı.

Yine de, teamül en büyük oğulun padişah olmasıydı. Bazen, padişah henüz sağken en büyük oğula sınır kuvvetlerinin komutası verilirdi. (Çünkü en büyük askerî kuvvet ilk devirlerde sınır boylarındaydı). Bu durumu, en büyük oğulun babasını tahttan indirmesini engellemek için mümkün olduğunca başkentten uzak tutulmasıyla izah edenler de vardır. Daha sonraki yıllarda Kapıkulu sistemi geliştikçe, en büyük oğulun başkente yakın bir yere atanması usulüne geçildi. XVI. yüzyıl sonlarında şehzadelerin vali veya sancak beyi olarak şehirlere gönderilmesinden vazgeçildi. Çünkü bu taht mücadelelerine, iç savaşa yol açıyordu. Tüm şehzadeler sarayda tutulmaya başlandı. Bu ise kadınların ve yeniçerilerin de, zaman zaman taraf oldukları, "saray entrikalarının" doğmasına yol açtı.

KARDEŞ KATLİ

Yıldırım Beyazid zamanından itibaren, Sultan'ın bir iç savaşı önlemek için kardeşlerini ortadan kaldırması bir teamül haline geldi. I. Mehmet bunu Kanunname'sine koydu ve "nizam-ı alem için ulema da bunu tecviz etti" (onay verdi).

Eski Türk devletlerinde olduğu gibi ülkenin kardeşler arasında paylaşılması (üleşme) adeti Osmanlı'da yoktur. 1422'de II. Murad ve kardeşi Mustafa, 1481'de II. Beyazid ve kardeşi Cem arasında bu tür bir paylaşma gündeme geldiyse de, askerî bürokrasi tarafından şiddetle reddedildi.

1617'ye kadar saltanat babadan oğula geçti. (tahta geçen sultan kardeşlerini bir şekilde bertaraf ediyor. Kendi oğullarının önünü açıyordu) 1617'den sonra ise Sultan Mustafa'nın tahta geçirilmesiyle, hanedanın en yaşlı erkek üyesinin tahta geçmesi adeti yerleşti

PADİŞAH VE TEBAASI

Osmanlı Devleti, Türk adetlerini ve Batı, özellikle Roma ve Bizans usullerini yönetim tarzında zaman zaman benimsemişse de devletin ana eksenini İslam hukuku etrafında dönmektedir. Son derece sade bir biçimde padişah ve tebaanın durumu, “İslam topluluğu (ümme) ve onun başında şeriatı uygulamakla görevli imam” biçiminde açıklanabilir.

Teoride, Osmanlı toplumunda Müslümanlar eşittir. Şeriat, ırk ve sınıf ayrılıkları yoktur. Tüm tebaa “Müslümanları Allah yoluna sevk eden sultana” mutlak itaat etmek zorundadır.

Sultan’ın temel görevi tebaası arasında “adaleti” tesis etmektir. Padişah kimsenin zulüm yapmasına izin vermemelidir.

Osmanlı sultanının, özellikle XIX. yüzyıla kadar (Tanzimat) otoritesi mutlaktır. Padişah istediği gibi “yüksektekileri alçaltır; alçaktakileri yükseltir”. “Tanrı’nın zatına mahsus mutlak otorite sıfatı onda tezahür eder”.

Tebaa yönetenler (Askerî) ve yönetilenler (Reaya) olarak ikiye ayrılır.

Askerî;

- Padişah
- Tımar sahipleri (seyfiyye)
- Ulema (ilmiyye)
- Bürokrasi (kalemiyye)

Reaya;

- vergi verenler
- Çiftçi
- Köylü
- Zanaatkar
- Esnaf

Seyfiyye sınıfı kuldür. Padişahın şahsına bağlıdır

YÖNETİM İLKELERİ

Osmanlı Devlet yönetimi iki görüşün karma biçimde birleştirilmesinden oluşmuştur.

- 1- “Yöneten-yönetilen ayrımı ve adaletin sağlanması devletin âli menfaati içindir. Padişah mülkün sahibidir. Hazine, asker, reaya onundur. İsteddiği gibi tasarruf eder. Gaye devletin bekasıdır”.
- 2- “Gaye hukukun / şeriatın uygulaması, adaletin sağlanmasıdır. Siyasi otorite ancak Allah’ın emirlerini uygulamak için vardır”.

Dönemsel olarak bunlardan biri veya öteki ön plana çıkmıştır. Ama genellikle devletin mutlak otoritesi ile şeriatın hakimiyet ilkeleri uzlaştırılmıştır. Dolayısıyla şeriatı temsil eden ulema ile devleti temsil eden ümera (komutanlar) padişahın şahsında birleşmiştir. Bu nedenle Osmanlı’da, İran benzeri bir mollalar sınıfı (Hıristiyanlıktaki ruhban gibi) yoktur. Sünni İslam’ın resmi olarak benimsenmiş olması da, siyasi gücü de olan bir dini sınıfın varlığını engellemiştir.

Osmanlı devlet sisteminin temelinde, ulema, umera ve bürokrasinin işbirliği yatar. Bu işbirliği aksadıkça, yönetim de bozulacaktır. Veziriazam hem ulemanın hem ümeranın başıdır. Halbuki Osmanlı’da önceleri askeri otoriteyi beylerbeyi, sivil otoriteyi vezir temsil ediyordu.

NEDEN ÖRFİ HUKUK?

Osmanlı Devleti’nin dış ilişkilerinde de sıklıkla göreceğiniz gibi, Padişah bazen (ve bazı padişahlar döneminde sıklıkla) şeriat dışına çıkmıştır. Bu sayede, düşmanla (Kafirler) sürekli sınırdaş olan devletin mutlak otoritesini güçlendirmeye çalışmıştır.

Örf, “hükümdarın toplumun genel iyiliği için, şeriatın dışında sırf kendi iradesine dayanarak çıkardığı kanunları” ifade eder. Buna Latince’de “principis” denir. Bunu, halkın kullandığı anlamda örf ve adetle karıştırmamak gerekir. Sultan isterse halkın örf ve adetlerini kanun düzeyine çıkarabilir, ama isterse kendi örfünü (Örf-i Sultani) koyar.

İslam hukuku içinde örfün yeri tartışmalıdır. İbn-i Haldûn dahil bir kısım önemli isim, örfi hukuku gayrimeşru sayarlar. “Her şey şeriat içinde halledilmelidir”. Bir kısım ulemaya göreyse, şeriatın dışında kalan meselelerde, şeriatın cevaz verdiği ölçüde örf tatbik edilebilir.

Türk-Moğol geleneğinde örfün yeri çok eskiye dayanır. Eski Türk hakanları Töre koyarlardı. Cengiz Han meşhur Yasa’yı hazırlatmıştır. Cengiz’in Müslüman olan halefleri bile Yasa’ya uymuşlardır. Ama bu durum Yasa’yı savunan umera ile Şeriat’ı savunan ulema arasında Selçuklu döneminde rekabete yol açmıştır.

İlhanlılarda, Akkoyunlularda, Osmanlıların ilk döneminde hükümdarın doğrudan kendi iradesiyle koyduğu çok sayıda yasa ve yasakname vardı.

Tabii örfi hukuk ve şer'i hukuk birlikte yer alınca Osmanlı'da (Selçuklu ve İran geleneğinden intikal eden) devlete (yönetenlere) mensup sınıfları yargılayan kadı askerlik (kazaskerlik) müessesesi kuruldu. Sıradan halk ise şer'i hukuku uygulayan kadılara gidiyordu.

Osmanlı devletinin başlangıcından itibaren, devlet yönetiminde örfi hukukun varlığına aşağıdaki örnekler verilebilir:

- Osman Gazi'nin pazarda bac vergisi almasının dayanağı şeriat değil, töredir.
- Orhan Gazi'nin şeriata değil töreye dayandığını yazan kaynaklar vardır.
- Yıldırım Bayezid'in pek çok konuda kendi başına kanun koyması ve bu nedenle ulemadan Molla Fenari ile tartışmaları; yine Bayezid'in tamamen örfi yöntemlerle kul sistemini, topraklarının kayıtlarının tutulması yöntemini uygulamaya koymasındır. Ancak, 1416 Şeyh Bedrettin hareketi sırasında, Osmanlı yönetimi, hukukun örfi karakterini ilk kez yoğun biçimde şer'i unsurlarla güçlendirmiştir.
- I. Mehmet İstanbul'u fethinden sonra elde ettiği sınırsız otoriteyle merkezi bir imparatorluğu kesin olarak kurmuştur. Devlet teşkilatında yaptığı yeniliklerle örfi hukuku yine öne çıkarmıştır. Padişahların yaptığı kanunlar, verdiği beratlar ancak kendi dönemlerinde geçerliyken, Fatih kanunnamesinde bu maddelerin "atalardan" geldiği ve ebediyete kadar uygulanacağı ifade edilmekteydi. Yani Fatih kendisini kanun koyucu yerine koyarak tüm varislerini ve haleflerini bağlamaktaydı.

Son olarak, örfi hukuk gayrimüslimlerden intikal eden bazı kanunları da içermektedir. Osmanlı Devleti fethettiği yerlerdeki halkı hem şer'i hem de alışageldikleri usullere göre yönetmiştir. Bu durum en çarpıcı biçimde Hıristiyanlardan alınan vergilerde görülmektedir.

Mesela, sadece Hıristiyan tebaanın ödeyeceği vergiler vardır. Bunlar şer'i değildir ama kanun haline gelmiştir:

İspence: Hıristiyanlardan alınan çift resmi. Şarap ve Domuz vergileri. Gerdek Resmi: Evlenirken verilen vergi (feodal adetlerden miras kalmış). Cerime : Kanuna göre bir suç karşılığı olmadan verilen ceza (para cezası). Bac/Bac-ı büzürk : Yol vergisi

Osmanlı ceza hukukunda da, kısas, diyet gibi şer'î esaslar yanında, şeriatça tayin ve tespit edilmeyen ta'zir cezaları vardır. Bunları Sultan örfî hukukla tayin ederdi bu cezalar fermanlarla halka ilan edilirdi. Mesela para cezaları, diyetin miktarı gibi. (sahte para basmanın cezası, sakal kesmenin cezası, vs.)

GENEL OLARAK OSMANLI COĞRAFYASI

Osmanlı Devleti 623 yıl boyunca varlığını sürdürmüştür. İlk 400 yıl boyunca genişlemiş ve en geniş sınırlarına ulaşmış, son 200 yıl içinde ise toprak kaybı yaşamıştır. Yine de Osmanlı Devleti, yıkıldığı dönemde bile, Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarında çok geniş bir alana yayılmıştı.

Osmanlı ülkesine “**Memalik-i Osmaniye**” denirdi. (Osmanlı memleketleri/mülkleri / Osmanlı ülkesi).

Memalik-i Osmaniye'nin genişlemesi aşağıdaki şekilde oldu:

- Ertuğrul Gazi'nin ölümünde Kayı toprakları **5.631 km²**
- Osman Gazi'nin ölümünde (1324) **16.000 km²**
- Orhan Gazi **95.000 km²**
- Yıldırım Bayezid (1402) **430.407 km²**
- II. Murad (1451) **880.000 km²**
- Fatih Sultan Mehmed (1481) **2.214.000 km²**
- Yavuz Sultan Selim (1520) **6.557.000 km²**
- Kanuni Sultan Süleyman (1566) **14.983.000 km²**
- III. Selim (1574) **15.162.000 km²**
- III. Murad (1595) **19.902.000 km²**
- Karlofça Antlaşması (1699) sırasında **20 milyon km²**'nin üzerinde

Dağılma Dönemi

- 1913 4.980.000 km²..... Bunun kıtalara göre dağılımı: 180.000 km² (Avrupa)
1.800.000 km² (Asya)
3.000.000 km² (Afrika)

En Geniş Haliyle Osmanlı Toprakları Bugünkü Hangi Ülkeleri / Bölgeleri Kapsıyordu?

Arnavutluk
Bosna Hersek
Bulgaristan
Hırvatistan'ın bir bölümü
Macaristan
Makedonya
Moldova, Ukrayna (kısmen)
Romanya
Yunanistan
Slovenya'nın bir bölümü
Karadağ, Kosova
Sırbistan
Rusya Federasyonu'nun Kafkasya'daki topraklarının bir bölümü
Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan (kısmen)

Avrupa'da

Cezayir
Fas (çok kısa bir dönem)
Libya
Mısır
Tunus
Sudan ve Etiyopya (kısmen)

Afrika'da

Bahreyn
Birleşik Arap Emirlikleri
Filistin
Irak
Lübnan
Kuveyt
Suriye
Katar
İsrail
Kıbrıs Adası (KKTC-GKRY)
Suudi Arabistan
Türkiye
Ürdün
Yemen

